

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 3/2016

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- **Маленко О. О.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
(головний редактор);
- **Голобородько К. Ю.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Дорошенко С. І.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Лисиченко Л. А.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Ломакович С. В.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Кравець Л. В.**, д-р філол. наук, проф. (Київ)
- **Новиков А. О.**, д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- **Борисов В. А.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Нестеренко Н. П.**, канд. пед. наук, доц. (Харків)
- **Піддубна В. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Терещенко В. М.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
(заст. головного редактора)
- **Умрихіна Л. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Юр'єва К. А.**, канд. пед. наук, доц. (Харків)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- **Нелюба А. М.**, д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- **Струганець Л. В.**, д-р філол. наук, проф., Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 9 від 28 жовтня 2016 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2016. — Вип. 3. — 176 с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

ПИТАННЯ ВВІЧЛИВОСТІ В НАУКОВОМУ Й КОМУНІКАТИВНОМУ ФОРМАТІ

Василь Терещенко

Увічливість у контексті соціокультурної комунікативної взаємодії:
постановка наукової проблеми 6

Людмила Білоконенко

Антикультурна (неввічлива) поведінка суб'єктів у міжособистісному конфлікті
та її причини 14

Світлана Бибик

Елементи повсякденно-побутової культури в структурі естетичної норми
літературної мови 22

Ганна Ковальова

Прагмеми-субстантиви в оцінно-емотивній комунікації персонажів химерних творів
Є. Гуцала та О. Ільченка (вияв позитивної (ввічливої) та негативної (неввічливої)
реакцій) 30

Світлана Марцин

Потенціал шкільного курсу української літератури у вихованні ввічливості
молодших підлітків 37

Наталія Нестеренко

Моделювання стратегій увічливості в романі П. Загребельного «Роксолана» 44

Лілія Петрова Озель

Лексико-семантичний аспект дискурсу ввічливості (на матеріалі турецької мови) 51

Вікторія Піддубна

Зіставні студії феномену ввічливості в польському й українському контекстах:
перспективи й напрями 59

Наталія Рябокiнь

Етикетні формули позитивної реакції як стратегії ввічливого спілкування 62

Василь Терещенко, Олена Полозова

Асиметричність складносурядних пояснювальних речень як наслідок актуалізації
прагматики ввічливості 69

Любов Умрихіна

Висловлення бажальної модальності як засіб ввічливого непрямого спонування 76

8. Клочко Н. В. Етикет для дошкільнят / Н. В. Клочко. — К. : Бібліотека дошкільнят, 2013. — 56 с.
9. Миронюк О. Історія українського мовного етикету. Звертання / О. Миронюк. — К. : Логос, 2006. — 167 с.
10. Миронюк О. М. Найуживаніші форми мовного етикету / О. М. Миронюк // Культура слова. — К., 1987. — Вип. 33. — С. 79–82.
11. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. — К. : Знання, 2006. — 291 с.

УДК 821.161.2-311

Наталя Нестеренко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

МОДЕЛЮВАННЯ СТРАТЕГІЙ УВІЧЛИВОСТІ В РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «РОКСОЛАНА»

Стаття присвячена дослідженню провідних принципів комунікативного кодексу — принципу ввічливості, принципу кооперації та їхньої реалізації в стратегіях ввічливості на матеріалі роману П. Загребельного «Роксолана».

Ключові слова: *комунікативний кодекс, принцип увічливості, принцип кооперації, стратегії ввічливості, пряма ввічливість, непряма ввічливість, теорія «збереження обличчя».*

Статья посвящена исследованию основных принципов коммуникативного кодекса — принципам вежливости и кооперации, их реализации в стратегиях вежливости на материале романа П. Загребельного «Роксолана».

Ключевые слова: *коммуникативный кодекс, принцип вежливости принцип кооперации, прямая вежливость, непрямая вежливость, теория «сохранения лица».*

The article investigates the communicative Code guiding principles — the principle of politeness, the principle of cooperation and their implementation strategies of politeness in the material of the novel P. Zagrebelniy «Roksolana».

Key words: *communicative code, politeness principle, principle of cooperation, the strategy of politeness, courtesy direct, indirect politeness, the theory of «saving face».*

Особливості комунікативної поведінки людини як частини її комунікативної свідомості, зумовлені комунікативними, соціометричними, психологічними, мовними, мовленнєво-риторичними та націокультурними чинниками. Дослідниця І. Шевченко представила оригінальну модель мовленнєвого акту як єдності різноманітних факторів, залучаючи його до множинних зв'язків із зовнішніми складниками у проекції на лінгвокультурний рівень комуніканта, — «варіативну картину світу окремої особистості, що ґрунтується на спільній для епохи базовій інваріантній картині дійсності» [7: 153].

Спілкування, вербальний контакт зі співрозмовником відбувається в декількох площинах. З одного боку, у спілкуванні наявний вербальний, мовленнєвий план: слова, фрази, тобто те, що мовці мають бажання сказати один одному; з іншого, — практично завжди наявна невербальна складова — міміка, жести, пози

тощо. Однак, вступаючи в контакт, учасники комунікативного акту організують свою мовленнєву діяльність згідно з певними критеріями, принципами та механізмами. Задля створення умов для ідеального контакту й подолання комунікативних бар'єрів існують певні правила організації вербальної взаємодії. Якщо припустити, що всі дії партнерів у комунікативному акті можна оцінити з позиції їхньої усвідомленості та наміру, то мовці усвідомлюють свої мовленнєві дії, які мають певну мету. Коли мовленнєві дії усвідомлені мовцями та мають мету, тоді вони регулюються системою стандартів та законів або комунікативним кодексом. Науковці окреслюють комунікативний кодекс — як певну систему критеріїв, за якими розробляють судження, оцінки та принципи, які регулюють мовну поведінку мовців під час комунікативного акту [7]. Провідними принципами, що гарантують успішність вербального контакту в комунікативному акті, дослідники вважають принцип увічливості та принцип кооперації [7].

При цьому принцип увічливості в загальному плані Є. Ключев визначає «як принцип взаємоприхильності комунікантів під час вербального контакту» [7: 81]. А принцип кооперації — «як принцип взаємного оперування інформацією або принцип циркуляції інформації під час вербального контакту» [7: 81]. Головним постулатом комунікативної кооперації є положення Х. Грайса: «Твій комунікативний внесок повинен бути таким, якого потребує спільно поставлена мета спілкування» [8: 604]. В. Дем'янков виокремлює кілька провідних показників кооперації при спілкуванні. По-перше, це наявність спільного завдання, що вирішується партнерами комунікації. По-друге, це вдала послідовність дій, яка передбачає їхню скоординованість. По-третє, це ефективність спільних дій, що передбачає прагнення до взаєморозуміння, максимальну кількість спільних презумцій у співрозмовників, щире бажання зрозуміти співрозмовника, повну зосередженість на темі розмови [7].

Метою презентованої розвідки є дослідження провідних принципів комунікативного кодексу — принципу увічливості, принципу кооперації та їхньої реалізації в стратегіях увічливості на матеріалі роману П. Загребельного «Роксолана».

Провідні принципи комунікативного кодексу — принцип увічливості та принцип кооперації — механізми взаємодії мовців доцільно розглядати в найбільш типовій сфері експлуатації мовного коду: неформальному розмовному дискурсі [1], [7], [8].

На думку О. Семенюк, у неформальному спілкуванні важливішим є прагнення комунікантів уникнути образи, ніж досягти ясності, отже, передавання інформації для співрозмовників другорядне відповідно до підтримання та зміцнення стосунків. Теорія мовної комунікації розглядає увічливість «як сукупність соціальних умінь, головна мета яких — створення умов, за яких комуніканти в межах контакту відчують доцільність, тобто підтвердження своїх мовленнєвих дій» [7: 81]. Інакше кажучи, поняття «увічливість» пов'язане з реалізаціями комунікативних стратегій, що посилюють соціальну гармонію між комунікантами.

Уперше спробу обґрунтувати принцип універсальної увічливості було зроблено американською лінгвісткою Р. Лакофф в 1973 році. Науковець запропонувала розглядати увічливість як поняття із трьох компонентів: не нав'язуй свою думку, надавай співрозмовнику право вибору, будь приязним. Детальніше принцип увічливості опрацював британський науковець Дж. Лінч у праці «Принципи прагматики» (1983), де автор виокремив максими увічливості: такту, великодушності, схвалення, згоди, симпатії, скромності [1].

Увічливість в англomовній культурі пов'язують із поняттям «збереження обличчя», тобто «культурно зумовленого позитивного суспільного іміджу мовця, що не зазнає перешкод у своїх мовленнєвих діях» [7: 82]. Комунікативний механізм — парадокс обличчя характеризується наявністю в комуніканта публічного стабільного образу, іміджу, якого він дотримується і який репрезентує в процесах спілкування. За Е. Гофманом, мета комунікантів у вербальному інтеракті полягає у захисті свого соціального «обличчя», тобто власного публічного іміджу, який вони хочуть створити в спілкуванні [8]. Ситуації спілкування можуть характеризуватися балансом обличчя і їхньою нерівністю: у процесі комунікації партнери можуть прагнути зберегти власне обличчя, підвищити чи знизити його, підвищити, зрівняти чи знизити обличчя співрозмовника залежно від намірів і типу спілкування.

П. Браун та С. Левінсон розвинули свою теорію лінгвістичної увічливості навколо концепту «обличчя» з поняттями «бути збентеженим або приниженим», тобто з поняттям «втрата обличчя»: «... обличчя — це моральна інвестиція комуніканта, що може бути втрачена, яку слід підтримувати, посилювати і про яку необхідно постійно дбати у процесі вербальної взаємодії» [10: 122]. Загалом мовці співпрацюють і розраховують на взаємну співпрацю для збереження «обличчя» під час спілкування».

Згідно з тлумаченням П. Браун та С. Левінсона, концепт «обличчя» охоплює два основні типи прагнень, що властиві всім мовцям і усвідомлюються ними: прагнення бути позитивно оціненим, бажаним співрозмовником, до якого висловлюють повагу та зацікавленість під час спілкування; прагнення «негативного обличчя», коли мовець хоче свободи дій та невтручання в його наміри з боку співрозмовників [10].

Комунікативна взаємодія — це кооперативна діяльність, у якій мовці докладають зусиль для підтримання «обличчя» один одного. Однак у процесі вербальної взаємодії мовці реалізують певні мовленнєві акти, які загрожують «обличчю», наприклад обіцянки або накази загрожують «негативному обличчю» мовця, обмежуючи його свободу дій. Вибачення та незгода загрожують «позитивному обличчю» мовця: не погоджуючись із висловленим ним поглядом, співрозмовник у такий спосіб вказує на певну його некоректність і робить виклик позитивному суспільному іміджу того, кому належить цей погляд.

Узагальнення науковців з теорії комунікації значною мірою знаходять підтвердження в текстах художньої літератури, яка за своєю природою покликана моделювати типові соціальні прояви, притаманні певній епосі, певній культурі. Особливо цікаві експерименти письменників зі спробами зіставного художнього дослідження поведінкових стратегій на прикладі кількох культур, оскільки за такого підходу митець, який належить одній культурі, повинен глибоко пізнати чужу культуру, щоб забезпечити відповідність модельованого світу реальному прототипу.

Поціновуючи історичні романи П. Загребельного, В. Брюгген відзначає, що «роман «Роксолана» приваблює не стільки екзотичністю обстановки, скільки художньою монолітністю, яка народилася від щасливого поєднання тонкого чуття історизму, вільного переселення авторської уяви в дані часи, сміливого (а водночас обережно-тактовного) поведіння з незвичним, барвистим, примхливим багажем історії. П. Загребельний демонструє нову й високу здатність до художнього перетворення ..., збереження й відновлення в художньому слові картин минулого, аромату епохи, складнощів суспільного розвитку й особистого побуту людей» [2: 133].

Національно-культурна специфіка мовленнєвого спілкування складається з системи чинників, які визначають відмінності в організації, функціях, способах опосередкування процесів спілкування, що є характерним для певної культурно-національної спільноти. Зокрема, до цієї системи належать фактори, які пов'язані з культурною традицією, що виявляються: «у дозволі чи забороні певних типів і різновидів спілкування, стереотипності ситуацій, які відтворюють акти спілкування, що належать до культурного фонду етносу; етикетних характеристиках актів спілкування; рольових та соціально-символічних особливостях спілкування» [6: 98].

Коли в П. Загребельного з'явився задум написати роман про Настю Лісовську з Рогатина, то він знав, «що доведеться будувати оту романну державу Роксолани і будувати не в звичному і рідному для нас світі християнському, а в незнайомому, чужому, загрозливому світі мусульманському, світі ісламу» [3: 127]. Міркуючи над особливостями ісламу, письменник був переконаний, що це не тільки віра, релігія, філософія, спосіб життя [3: 129]. На думку митця, який під час підготовки до написання роману досить детально ознайомився зі священною книгою Кораном, мусульмани (ті, яких сьогодні називають фундаменталістами) «не приймають ні комуністичного, ні капіталістичного погляду на історію і світ. Вони переконані, що існує третій шлях (найправдивіший) розвитку людського суспільства — ісламський. Без насилля над природою і людиною» [3: 129].

Міркування П. Загребельного про світ, у який йому належало увійти, щоб поставити себе на місце Роксолани, засновувалося на твердженні митця про іслам як філософію: «Схід так само вищий Заходу, як розум вище почуттів, споглядальництво — дії, метафізика з її остаточним визволенням — релігії, що знає тільки спасіння і ніколи не дає людині можливості вирватися за межі ангельських світів» [3: 126]. На думку Н. Зборовської, «Роксолана постає дійсно унікальною загадкою: яким чином простій дівчині з України вдалося уникнути безслідно прожитого життя в умовах, абсолютно для цього катастрофічно несприятливих, тобто в умовах жорсткого патріархального світу» [5: 130]. Дати відповідь на це питання намагається П. Загребельний, моделюючи образ героїні в «романному світі» шаріату: «А ще там були жорстокість, хижацтво і зарізяцтво, були ріки й моря крові і ненависть, від якої не було рятунку: бийте їх по руках, бийте по всіх пальцях (Коран)» [3: 126].

Коментуючи задум написання роману, письменник пропонує осмислювати державу османів через призму тоталітарного суспільства, у якому йому прийшлося творити: «... спробувати уявити, в якому світі ми жили, то світ той за своєю жорстокістю, безглуздям, фарисейством мало чим різнитиметься від світу, в який ввергнуто було в далекому XVI столітті Роксолану» [3: 132].

Ключем до розуміння образу Роксолани в інтерпретації П. Загребельного стала теза про те, що героїня пристала на всі «правила гри», які існували в тому світі, згодилася заради власного порятунку, порятунку своєї особистості, «бо для цього дозволено все, хоч щоб там казали моралісти» [3: 132].

Серед «ворожого проклятого світу», де «тяжкі гаремні ночі, а дні ще тяжчі, бо самотність і безнадія ще з більшою гостротою відчуваються, коли оточена ти підгляданням, підслухуванням, скрадливими кроками, таємничими шепотами, недовірою і ворожістю» [4: 117]. Роксолана хотіла захиститися від підступів, зловтішного вичікування євнухів. Отримавши владу, Хуррем вирішує помститися світові за всі кривди: «нічого не має крім влади й має помститися цьому жорсткому світові тільки владою» [4: 265], бо в світі османів знають тільки ненависть і владу.

У різних культурах обличчя комуніканта або визначається «конкретною ситуацією, контекстом, взаємними рольовими обов'язками партнерів (колективістські культури), або не залежить від ситуації і є звичним образом внутрішнього Я людини, яке вона захищає при збереженні поваги до прав інших людей (індивідуалістські культури)» [7: 603].

Жорстокий східний патріархат порівняно з пом'якшеним західним й до сьогодні сприяє виникненню гіпотетичних ідеологічних конструкцій, зокрема, спроба пояснити патріархат як типову органічну структуру, притаманну саме східному світові (М. Джімбутас). Успішний султан, який очолював Османську імперію, у романі «Роксолана» мав виражати у своїй особі ідеальну сутність східного авторитарного патріархату. Тому нетиповий образ Хуррем, якій вдалося в чоловічій державі творити «імперію жінки», особливо увиразнюється в його «дзеркалі».

П. Браун та Левінсон виокремлюють такі стратегії ввічливої поведінки, за допомогою яких нівелюються мовленнєві акти — загрози «обличчю»: позитивна ввічливість, негативна ввічливість, непряма ввічливість або уникнення прямого втручання, відсутність ввічливості [10]. Стратегії ввічливості мають взаємодіяти з актами — загрозами «обличчю»: чим істотніша загроза, тим більш ввічливими й непрямыми будуть лінгвістичні засоби його вираження.

Позитивна ввічливість — вираження солідарності, спрямованої на підтримку позитивного іміджу, якого прагне слухач. Стратегії позитивної ввічливості втілюють солідарність партнерів по комунікативному акту. Прагнучи вижити, Роксолана позірно демонструє свою покірність султанові: «— Цей покій замалий для тебе, — зауважив султан. — Ваша величність, — стрепенулася Хуррем, — це ви робите мене завеликою для цього розкішного покою! Вона тонко відчувала хвилину, коли треба бути покірливою, і саме тоді була покірливою, а нині Сулейманові потрібне було саме це її вміння, і він весь сповнився тихою вдячністю до Хуррем» [4: 193].

Серед інших стратегій позитивної ввічливості науковці виділяють прагнення уникати незгоди між співрозмовниками: «Я не можу почуватися винним перед тобою, бо султан ніколи не буває винний. Ти маєш мене простити і заспівати, щоб я почув твій голос. Прошу тебе» [128]. Хоча поведінка Сулеймана й демонструє бажання уникати незгоди та прагнення до солідарності, разом з тим є свідченням рольових стосунків султан-наложниця.

У романі «Роксолана» П. Загребельного Хуррем ставить перед собою ціль: за будь-яку ціну завоювати, перемогти султана, владарювати над душею Сулеймана, використовуючи одну із стратегій позитивної ввічливості — демонстрацію турботи про інтереси слухача: «Вона мовби йшла йому назустріч, завжди виявляла дивне розуміння його становища, ніколи не забувала передовсім визнавати й шанувати в ньому володаря й повелителя. Жодного натяку на їхню близькість, на почуття, які шматували груди» [194].

Основу комунікативної взаємодії Сулеймана та Роксолани визначає стратегія «підтримання обличчя» один одного, хоча мотивацію вони мають різну: «... вже виїздив її назустріч з лівої дороги сам Сулейман у супроводі цілої тисячі блискучих вершників, насувався на неї, весь у золоті, в сяйві самоцвітів, засліплював, сплював, нищив усі її зухвалі думки, наміри й забаганки. Знов ставала рабою, хоч і вельможною, знов падала в пониження, хоч і вознесена безмірно над цим жорстоким світом» [4: 223].

Негативна ввічливість, тобто вираження невтручання, спрямоване на прагнення слухача не зазнавати втручання. У романі «Роксолана» П. Загребельного стратегія непрямої ввічливості лежить в основі стосунків між валіде й Хуррем:

«Валіде на стерпiла. Покликала до себе Хуррем. Спитала, чи вона чула, що вчинили в її землях татари. — А чи ваша величність чули, що московський великий князь завоював Казанське ханство? — зухвало спитала Роксолана. — Ти радiєш? — Повiдомляю вам, моя валiде, так само, як ви повiдомили про сплюндровання моєї нещасної землі» [4: 225].

У романі «Роксолана» до стратегій негативної ввічливості належить нещира привiтнiсть, що виражалася в плазуванні, битті поклонів перед тими, хто мав найбільшу владу: *«Не любила поклонів (Роксолана — Н. Н.). Не вірила тим, хто любить кланятися. Кланяється, а нiж за пазухою» [4: 242].* Запобiгливiсть як складова негативної ввічливості характеризувала стосунки мешканців Топкап: *«Колись її оточувала байдужiсть, тепер густою хмарою оповивала ворожнеча, хоч і прибрана в шати запобiгливості. Запобiгали перед нею одаліски, євнухи і їхній повелитель кизляр-ага, запобiгала сама валiде, тільки султанська сестра Хатiджа кривила губи, зустрiчаючи Хуррем, мабуть від тяжких заздриць» [4: 158].*

Стратегії непрямi ввічливості уникають застосування явного тиску на слухача (прямого втручання), зокрема користуючись натяками, іронією. Так, не погоджуючись із висловленим ним поглядом, співрозмовник у такий спiсiб вказує на певну його некоректність і робить виклик позитивному суспiльному iмiджу того, кому належить цей погляд. У романі «Роксолана» коли Сулейман, на прохання Хуррем, вирішив усунути наставника Шемсі-ефенді для сина, то великий муфтії Стамбула для висловлення незгоди та сумнівiв щодо дій султана використав метафоричні натяки: *«Ми дали вам наставника возвишено мислячого, сповненого похвальних властивостей і добродiнства, і хто винiс ногу неправосуддя за межі свого килима, то слiд придивитися пильно, чи не хоче він розметати основу будiвлі вашої пишноти по вiтру небуття і чи не бажає вивести вас із вашої землі своїм чарiвництвом» [4: 191].* Мехмед Зембiллі у своїй промові завульовано звинуватив Хасекі в негативному впливі на падишаха, а вiдтак і на державні справи, приписуючи їй заняття чарiвництвом. Таким чином він поставив під сумнів авторитетне «позитивне обличчя» Володаря Віку. Висловлюючи свою позицію, муфтії насправді передавав мiркування бiльшості iмамiв.

Стратегія вiдсутності ввічливості, тобто вiдсутність зусиль зменшити загрозу «обличчю» слухача, використовується в мовних актах, зокрема, для вираження гнiву в суперечках. Протистояння в романі між валiде та Хуррем негативно вплинуло на стосунки матерi та сина: *«Ця нiкчемна рабiня привела тобі доньку, мій державний сину, — роздуваючи гнiвливо нiздри, повiдомила валiде. — Ця дитина буде ще немiчнiша за першу. ... — Здається, ви теж народили тільки одного сина, — нагадав їй Сулейман без особливi вiтнiвості в голосі» [4: 185].* Принижуючи султаншу Хасекі в очах її чоловіка, валiде загрожує суспiльному iмiджу Сулеймана — мудрого й твердого правителя Османської iмперії. У вiдповiдь «державний син» теж послуговується стратегіями вiдсутності ввічливості, демонструючи зневагу до матерi, яка втратила вплив на нього.

В останньому передсмертному поетичному посланні Роксолана робить останню вiдчайдушну спробу заради збереження життя перетворити чоловіка-ворога, чоловіка-ката на чоловіка-друга. У пристрасному зiзнанні героїня виливає свої почуття до особи, яку «слiпа рука долі зробила її найближчою людиною» [4: 521], прагнучи «зберегти обличчя» коханої жiнки всього життя султана. Хуррем називає Сулеймана то дияволом, то Богом, то ворогом, то грізним султаном, то приреченим чоловіком, то ненависним злочинцем і, нарешті, бажаним переможцем: *«О вороже любий! Не можу без тебе! / Глухі будуть ночі без твого зiтхання, / Нiмi й посивілі дороги без твоїх кроків, / Небо й води темні без твоїх очей» [4: 522].*

Султан стоїть перед складним вибором: або «зберегти обличчя», підкорившись законам шаріату, який не визнає милосердя й пощади, і стратити жінку-зрадницю, або помилувати Роксолану, піддавшись ірраціональним почуттям. Поетичне послання коханої жінки пробуджує в завойовника, палкого оборонця законів Османської імперії, любляче серце, дає відчутти мужність і почуття жінки, чоловічу провину: «Хіба я не казав тобі, що я море, / А ти — риба, хіба я не казав тобі? / Хіба я не казав тобі: не ходи в ту пустелю? / Твоє чисте море — це я, хіба я не казав тобі?» [4: 558].

Міркуючи про фальшивий пафос, фальшиві слова, фальшиву поведінку, денне (соціальне) і нічне (особисте) мислення головної героїні П. Загребельний у праці «Думки наррозхрист» проводить паралелі з «роксоланством» за часів Радянського Союзу: «А хіба не так жили ми всі за радянської влади?! (І навіть члени Політбюро, як тепер вони пишуть у мемуарах типу Шелестових). І то не Роксолана пише Сулейманові листи, переповнені ісламським пишнослів'ям (і пустослів'ям), а партійні пропагандисти й агітатори складають трудові рапорти для «дорогого товарища Леоніда Ільича». І влаштовують міські, обласні, республіканські та всесоюзні партактиви з вихваланням «його» (написаних іншими) книжок. І то не тільки одна Роксолана мучилася, страждала, гинула, але не загинула на чужій чужині, а всі ми, вчорашні радянські люди...» [3: 133].

Отже, у романі «Роксолана» П. Загребельний майстерно моделює жорстокий патріархальний світ Османської імперії XVI століття. Героїня Роксолана не впадала у відчай, у ній перемогла велич, яку письменник потрактував як національну домінуючу української душі. Попри те, що поведінка султанши демонструє бажання вижити за будь-яку ціну, — пристати на всі «правила гри» жорстокого нещирого патріархального східного світу, історія Насті Лісовської є повчальною для сучасних українців. Комунікативна поведінка Сулеймана спрямована на підтримку, підсилення «обличчя» суворого, але справедливого правителя в процесі вербальної взаємодії. Якщо Повелитель Віку розраховує на взаємну співпрацю для збереження «обличчя», використовуючи стратегії переважно позитивної ввічливості, то комунікативна поведінка Роксолани демонструє стратегії як прямої ввічливості: акцентацію на зацікавленості в адресаті, так і непрямої ввічливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бацевич Ф.* Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. Бацевич. — К. : ВЦ «Академія», 2009. — 376 с.
2. *Брюгген В.* Настя, Хуррем, Роксолана ... / В. Брюгген // Дніпро. — 1981. — № 3. — С. 131–135.
3. *Загребельний П.* Думки наррозхрист, 1974 — 2003 / П. Загребельний ; вступ. слово Л. Копань — К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. — 240 с.
4. *Загребельний П.* Роксолана / П. Загребельний. — К. : Дніпро, 1988. — 603 с.
5. *Зборовська Н.* Імперія чоловіка і жінки у романі «Роксолана» Павла Загребельного / Н. Зборовська // Кур'єр Кривбасу. — 2005. — Травень. — № 186. — С. 127–139.
6. *Савицька О.* Етнопсихологія : навч. посіб. / О. Савицька, Л. Співак. — К. : Каравела, 2011. — 264 с.
7. *Семенюк О.* Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. Семенюк, В. Парашук. — К. : ВЦ «Академія», 2010. — 240 с.
8. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. / О. Селіванова — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.

9. Шевченко И. К определению дискурса в исторической прагматике / И. Шевченко // Вісник Харківського національного університету. — Серія : романо-германська філологія. — 1999. — Вип. № 435. — С. 150–153.
10. Brown P. Politeness : Some universal in Language usage / P. Brown, S. Levinson. — Cambridge : Universiti Press, 1987 — 345 p.

УДК 811=512.161'37

Лілія Петрова Озель, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ДИСКУРСУ ВВІЧЛИВОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті описано й схарактеризовано турецький дискурс ввічливості (національний етикет) як лінгвокомунікативне явище, зокрема представлений аналіз лексико-семантичних особливостей етикетних конструкцій, що є домінантами ввічливості у сфері мовленнєвої поведінки етносу.

Ключові слова: *теорія ввічливості, турецький національний етикет, ввічливість мовлення, лексико-семантичні особливості, етикетні конструкції.*

В статье описан и охарактеризован турецкий дискурс вежливости (национальный этикет) как лингвокоммуникативное явление, в частности представлен анализ лексико-семантических особенностей этикетных конструкций, которые являются доминантами вежливости в сфере речевой деятельности этноса.

Ключевые слова: *теория вежливости, турецкий национальный этикет, лексико-семантические особенности, вежливость речи, этикетные конструкции.*

The article describes and characterises Turkish discourse of politeness (national etiquette) as a lingual communicative phenomenon. It presents the analysis of lexico-semantic features of etiquette constructions which are courtesy dominants in the field of speech behaviour of the ethnos.

Key words: *theory of courtesy, Turkish national etiquette, lexico-semantic features, speech courtesy, etiquette constructions.*

Одного разу хтось запитав Насреддина Ходжу:

— Як людина може стати мудрою?

На що Ходжа відповів:

— Завжди уважно слухай, що говорять мудрі та вчені люди,

а коли ти звертаєшся до інших, уважно слухай, що говориш ти.

(Із книги «100 жартів Насреддина Ходжі»)

Ввічливість мовця як стратегія розвитку й удосконалення власного образу сучасної шляхетної особистості, успішного й перспективного фахівця, гідного представника високорозвиненого етносоціуму, як орієнтир для усвідомлення національної еволюції в напрямку добротворчості й добродійності, засіб збагачення й увиразнення етнічно-мовної картини світу, спосіб культивування моди на етичність та вишуканість у мові й мовленні стала предметом пильної наукової